

Светлана Ж. Бабовић
Универзитет Црне Горе
Филолошки факултет
Студијски програм за руски језик
и књижевност

УДК: 821.161.1-84.08:821.163.41-84.08
<https://doi.org/10.18485/uzdanica.2020.17.2.10>
Оригинални научни рад
Примљен: 30. септембар 2020.
Прихваћен: 21. децембар 2020.

КОНЦЕПТ ЧАСТИ У ПОСЛОВИЦАМА РУСКОГ И СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Айсіпракй: Предмет овог истраживања представљају руске и српске пословице екскерпирани из зборника руских пословица В. И. Даља и зборника српских пословица В. С. Карацића које улазе у концепт *частй*, који се сматра једним од важнијих етнокултурних концепата у руској и српској лингвокултури. Да би национално-специфични концепти били схваћени и упоређивани, потребно их је посматрати макар у два различита језика. Сходно томе, примарни задатак овог рада је реконструкција концепта части и издвајање лингвокултуролошких особености у поимању части код руског и српског народа. Методом концептуалне анализе руских и српских пословица покушаћемо да укажемо на сличности и разлике у поимању части код говорника руског и српског језика, а будући да се анализа врши на корпусу два језика, користићемо се и методом компаративне анализе. Анализа за крајњи циљ има откривање лингвокултуролошке, као и естетске вриједности руских пословица и њихових преводних кореспондената и њихово мјесто у језичкој слици свијета два посматрана блискосродна народа.

Кључне ријечи: концепт, пословица, част, лингвокултурологија, микроконцепт, образ, руски језик, српски језик.

1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА

1.1. Културно богатство, историја, национални карактер и стереотипи су најјасније и најпотпуније представљени у пословицама, које чине такве језичке јединице у оквиру којих културна и фолклорна компонента игра главну улогу. Будући да је језик огледало културе, у њему је приказан не само реални свијет и реални услови његовог живота, него и друштвена самосвијест народа, његов менталитет, национални карактер, начин живота, традиција, обичаји, морал, систем вриједности, однос и представа о свијету. Управо зато језик треба да се изучава на нераскидивој вези са свијетом и културом народа који говори тим језиком.

Национална специфичност пословица најбоље се испољава при конфронтацији различитих језика. Управо та конфронтација показује колико заједничког имају народи чије се пословице пореде и на тај начин доприносе узајамном разумијевању и зближавању тих народа. С обзиром на то да су српски и руски народ доста слични, да припадају истој онтолошкој матрици, са правом се може очекивати да разлике у оквиру посматране концептуалне анализе нису велике. Међутим, с обзиром да Руси и Срби живе у различитим социјалним и природним условима, имају различиту историју, културу и обичаје, лингвокултуролошком анализом указаћемо и на одређене специфичности једног или другог народа, а самим тим и његовог језика.

1.2. Када говоримо о концептуалној анализи, потребно је указати на сам термин *концепт*, који се сматра кључним појмом когнитивне лингвистике, а у савременом значењу се употребљава тек од средине 20. вијека. Теоријске основе концепта у руском језику поставили су познати лингвисти С. А. Аскољдов, Н. Д. Арутјунова, Д. С. Лихачов, Ј. С. Степанов, В. В. Колесов, В. И. Карасик, В. А. Маслова, Ј. Д. Апрејсан и други.

Термин концепт, у значењу менталне творевине, која у мисаоном процесу може да замијени мноштво предмета, поступака и мисаоних функција исте класе, први пут је употребио А. Аскољдов (1997: 267).

У лингвистици је термин концепт постао општеприхваћен од почетка 90-их година, захваљујући научним радовима Д. С. Лихачова и Ј. С. Степанова. Иако Лихачов у свом раду *Концептосфера руског језика* (1997) износи позитивно мишљење о новаторском чланку С. А. Аскољдова, насупрот њему, он сматра да концепт не постоји само за ријеч, већ за свако основно речничко значење ријечи одвојено. Као зачетник лингвокултуролошког приступа у оквиру концептуалне анализе, Лихачов концепт разматра као основну јединицу културе, као алгебарски скуп значења, које човјек користи у свом говору (Лихачов 1997: 281). Његово име посебно је значајно због увођења термина *концептосфера*, под којом аутор подразумева скуп концепата једне нације. Он сматра да је „концептосфера националног језика утолико богатија колико је богата читава култура нације – њена књижевност, фолклор, наука, ликовна умјетност, концептосфера је корелативна са читавим историјским искуством нације и религије посебно” (Лихачов 1997: 283).

Ј. С. Степанов у књизи *Константы. Словарь русской культуры* (1997) концепт дефинише као оперативну јединицу културе, као творевину културног садржаја у људској свијести, као идеју која подразумева апстрактна, конкретно-асоцијативна и емоционално-евалуативна обиљежја, као сажету историју самог концепта. Аутор сматра да посредством концепта човјек сам доспијева у културни простор, а понекад и врши утицај на њега (Степанов 1997: 267). Ј. Д. Апрејсан (2006: 35) пише о томе да мјесто које неки концепт заузима на скали лингво и етноспецифичности може бити различито. По његовом мишљењу, што је арсенал средстава којима се концепт у неком

језику изражава већи у односу на друге језике, што је природа тих средстава разноврснија, то концепт постаје етноспецифичнији и представља вишепланску појаву која се истовремено јавља на плану језика, културе, као и саме свијести човјека.

У монографији *Фразеологија Горској вијенца* (2010) Ана Пејановић такође пише о појму *концепт*. По њеном мишљењу, „концепт укључује појам, али се не исцрпљује само њиме, већ обухвата сав садржај језичке јединице, и денотативно и конотативно значење, у њему се одражавају оне представе носилаца одређене културе о појави која стоји иза ријечи у читавом спектру асоцијативних веза” (Пејановић 2010: 124).

При анализи одређеног концепта посебно је важан лингвокултуролошки приступ описа концепта (представници овог приступа, који концепте посматрају као елементе националне културе, између осталих су Ј. С. Степанов, В. И. Карасик, В. А. Маслова, Н. Ф. Алефиренко, С. Г. Воркачев, В. Г. Костомаров, Ј. Е. Прохоров, В. В. Воробјев и други), чији је основни циљ да истражи на које начине се језик манифестује у својим јединицама, чува и преноси културу. Другим ријечима, лингвокулторолошки приступ заснован је на тежњи да се објасни на који начин, и у којој мјери, култура учествује у формирању језичких концепата, или, постоји ли у стварности културно-језичка компетенција носилаца језика.

О значају национално-специфичних обиљежја у оквиру лингвокултуролошког проучавања писала је и З. В. Сикевич. По њеном мишљењу, пословице представљају специфични језички материјал, у којем су акумулиране особености националне културе, историје, свакодневног живота, митске и друге појаве (Сикевич 1999: 197). Ана Пејановић запажа да је језик, као саставни дио културе, истовремено и њено оруђе. По њеном мишљењу, култура сваког народа вербализује се у језику, и управо језик акумулира кључне концепте културе, врши њихову транслацију и оваплоћује их у знакове – ријечи и друге језичке јединице (Пејановић 2010: 124).

2. КОНЦЕПТ ЧАСТ

Концепту *част* у руском језику посвећен је велики број радова, било да се ради о објективизацији концепта у једном језику, или кроз поређење са другим језицима (види у: Терина 2007; Ткаченко 2005). У српском језику овај концепт између осталих прочавали су А. Пејановић (2008, 2009, 2010), С. Ристић (2015), Т. Милосављевић (2019).

Ана Пејановић сматра да је концепт *част* један од кључних етнокултурних концепата у фразеолошкој слици свијета говорника српског језика (види у: Пејановић 2008, 2009, 2010). По изворном значењу, лексема *част* је апстрактна именица из сфере морала која припада интелектуалној човје-

ковој дјелатности (Ристић 2015: 153). Бавећи се вербализацијом концепта *часѿ* код Куча, Тања Милосављевић пише да је концепт части комплексни когнитивни конструкт, базиран на спољашњем (социјалном) принципу који подразумејева спољашњу регулацију односа наметнуту од стране заједнице и унутрашњем (интимном) принципу, у оквиру којег концепт части одражава личну човјекову одговорност према моралним нормама (Милосављевић 2019: 272).

2.1. О СЕМАНТИЦИ И ЕТИМОЛОГИЈИ ЛЕКСЕМЕ ЧАСТ

Анализом значења лексема *честь* у руском, односно *часѿ* у српском језику, забиљежених у речницима, дошли смо да закључка да је наведена лексема у оба језика вишезначна.

У већини речника руског језика *часѿ* се дефинише као скуп морално-етичких људских начела као што су поштовање, уважавање, честитост (*почёт, почтение, уважение, честность, порядочность, добросовестность*) (Ожегов, Шведова 2006: 882; Шведова 2008: 1090; Кузнецов 2000: 1477; РСРКЈ 1965: 983–991; Даљ 2007: 396; САР 2006: 725; Ушаков 2000: 1268). Важна интерпретација части у речницима односи се на морално или социјално достојанство (*достоинство*), које подразумејева изражавање поштовања одређене јединке према самој себи или изражавање поштовања од стране других (САР 2006: 726), а аутори појединих речника, у зависности од социјалног статуса човјека, говоре о сталешком, грађанском и професионалном достојанству (РСРКЈ 1965: 983–991). Осим наведених, у појединим речницима постоји и интерпретација части као репутације, угледа, доброг гласа о некоме (Ожегов, Шведова 2006: 882; Шведова 2008: 1090; Кузнецов 2000: 1477; РСРКЈ 1965: 983–991); као чина, високог звања, положаја (САР 2006: 725–726; Даљ 2007: 396; РСРКЈ 1965: 983–991).

Што се тиче значења лексеме *часѿ* и њених деривата у српском језику, ми ћемо се у овом раду послужити концептуалном структуром части коју је приредила Стана Ристић (2015: 155–156), а која је састављена на основу грађе из историјског *Рјечника ЈАЗУ* и из *Речника МС*:

1. Као прво значење лексеме *часѿ* наводи се признање, репутација коју неко или нешто има, задобија у друштву, јавности; *часѿан'* који је почаствован, што је почаствовано; који некоме чини част; 2. према подацима из речника, част означава високи службени положај, почасно угледно звање; 3. част представља и одређени начин понашања, опхођења: а) поступак, церемонија, обред; б) перформатив у говорним чиновима: 1) исказивање части у представљању, поздрављању, ословљавању; 2) оцјене; 3) заклињања; 4) (иронијично) грдње, вријеђања; 4. част се може схватити и као нешто конкретно чиме се указује пажња, уважавање а) гозба; б) дар, поклон; 5. последње зна-

чење лексеме *часѿ* означено је као скуп морално-етичких начела којима се ко руководи у својим друштвеним и личним поступцима, поштење (види у: Ристић 2015).

Када је ријеч о етимолошком значењу, речници указују на општесловенско поријекло руске лексеме *честь*, о чему свједоче називи за ову лексему у осталим словенским језицима: пољ. *cześć*, чеш. *čest*, укр. *честь*, бјелор. *че-сць*, буг. *чест*, срб. *ча́сѿ*, словен. *čâst*, слов. *čest*'. Лексема *честь* образована је од прасловенског *чьсть*, који је етимолошки близак глаголу *чьсти* у значењу *почитати* (поштовати, цијенити) (Фасмер 1987: 350). Да лексема потиче од прасловенског инфинитива **čisti* са значењем 'сматрати, цијенити, мислити', потврђује и етимолошки речник српског језика П. Скока у којем се наводи да лексема *часѿ* представља изведеницу од поствербала **сы + -tb* (Скок 1971: 298).

3. ПРЕГЛЕД ГРАЂЕ

3.1. *Језички концепѿи часѿи у руском језику*. За разлику од српског, у руском паремиолошком фонду потврђене су пословице које говоре да част може да посједује свако, без разлике у социјалном или материјалном положају. Ово значење потврђено је у 7 примјера из корпуса, при чему већи број (њих 6) указује на то како се сиромашан човјек односи према части:

Хоть мошна пуста, да душа чиста (Даљ 2009: 447); *Гол, да не вор; веден, да честен* (Даљ 2009: 447); *Что за честь, коли нечего есть* (Даљ 2009: 446); *Честь добра, да съесть нельзя* (Даљ 2009: 446); *Нелюба и честь, как нечего есть* (Даљ 2009: 446); *Хороша и честь и слава, а лучше того каравай сала* (Даљ 2009: 446).

Наведени примјери показују да сиромашан народ највише цијени материјалне вриједности, а част за њих представља апстрактну, духовну појаву. Све ове пословице говоре да су сиромаси принуђени да мисле како да преживе, тако да су моралне вриједности стављене у други план.

Супротно овим пословицама, у корпусу је посвједочена само једна пословица која говори да је част највише присутна код племићког сталежа. То значење изражава пословица *Чести дворянин не кинет, хоть головушка сгинет* (Даљ 2009: 446).

По нашем мишљењу, наведена руска пословица свједочи о историјском времену, када се губљење части код племића сматрало тежим од смрти.

У зборнику пословица Даља наведене су и пословице у којима постоји чврста граница између појмова *часѿ* и *слава*, у оквиру којих се налази човјек који је свјестан своје вриједности, односно свог достојанства, али исти тај човјек није високо цијењен од стране других: *По хозяйину и собаке честь* (Даљ 2009: 447); *По посылыцику и посланицу (гонцу) почет* (Даљ 2009: 447); *Честь*

честью, а славы нет (Даљ 2009: 448); *Честь честью, а слава нехороша* (Даљ 2009: 448).

Говорећи о значењу лексеме *часѝ* у различитим речницима, као посебно, издвојило се значење *високи службени њоложај, њочасно, уљедно звање*. У вези с тим, постоје пословице које говоре да је част својствена особи која је материјално обезбјеђена, која заузима високо мјесто у друштву, значајан положај: *Каков сан, таков и почет* (Даљ 2009: 446); *По сану и почет* (Даљ 2009: 446); *Кого почитают, того и величают* (Даљ 2009: 446).

У руским пословицама човјек који не зна достојанствено да се понаша поистовјећује се са глупим човјеком: *Дураку мука, а умному честь* (Даљ 2009: 446); *Дадут дураку честь, так не знает, где и сестъ* (Даљ 2009: 448); *На дурака чести (т.е. почету) не напасеишься* (Даљ 2009: 448); *Припала было честь, да не умел ее снести* (Даљ 2009: 448).

3.2. Језички концепт *часѝ* у српском језику има сложену структуру, те се с тога може издвојити неколико микроконцепата, тј. концепт *часѝ* се може посматрати као макроконцепт који обухвата више микроконцепата. У раду *Еѝнокулѝтурни концепѝи часѝ у Горском вијеницу* (2009), Ана Пејановић у оквиру макроконцепта *часѝ*, у чијем се центру налази микроконцепт *образ*, издваја још четири микроконцепта, које она назива „регулаторима патријархалног морала – очувања образа” а то су задата ријеч, дистанцирање и уклин, каменовање и крвна освета и умир (Пејановић 2009: 87). У овом раду посебну пажњу ћемо посветити лексеми *образ*, као основном лексичком представнику концепта *часѝ*.

У *Речнику срѝскоѝ језика* Матице српске уз лексему *образ*, која има два значења – 1. једна страна лица; 2. фиг. част, поштење, понос – дат је већи број фразеологизама, при чему су објашњена и њихова значења: **бацити образ под ноге** ~ изгубити, част, поштење; **бити дебелог образа (имати дебео образ)** ~ немати осећања части и достојанства, немати стида ни срама; **(о)каљати, (о)црнити образ** ~ (из)губити част, поштење; **осветлати образ** ~ истаћи се неким часним делом, учинити нешто чиме се може поносити; **црн ти образ (био)!** ~ срам те било, стиди се; **човек од образа** ~ частан, поштен човек, човек којег треба ценити, поштовати (РСЈ 2011: 834).

Да лексема *образ* има пренесено значење, које упућује на вриједности као што су *часѝ, њошѝење, уљед, досѝојансѝво*, показују и фразеологизми забиљежени у речнику Јосипа Матешића: **чувати образ** са значењем ‘чувати/очувати/спасити част/углед’; **(од)бранити образ** са значењем ‘бранити част, углед’; **изгубити образ** са значењем ‘изгубити поштење’ (Матешић 1982: 403).

Ослањајући се на *Еѝтимолошки рјечник словенских језика*, Ана Пејановић истиче да лексема *образ* постоји у свим словенским језицима са различитим фонетским ликом, при чему етимологија наведене лексеме није довољно јасна (Пејановић 2009: 405).

За разлику од српског језика, у којем је пренесено значење 'част', 'до-стојанство' стекла лексема *образ*, у руском језику ту функцију има лексема *честь*. То доказују и следеће пословице: *За совесть, за честь – хоть голову с плеч (хоть голову снести)* (Даљ 2009: 446); *Лучше глаза лишиться, чем доброго имени* (Даљ 2009: 446); *За честь голова гибнет. Честь головою обере-гают* (Даљ 2009: 447); *Честь дороже жизни* (Даљ 2009: 449); *Бесчестье хуже (тяжеле) смерти* (Даљ 2009: 449); *Лучше смерть, нежели позор* (Даљ 2009: 449); *Смерть лучше бесчестья* (Даљ 2009: 449); *Лучше умереть с честью, чем жить с позором* (Даљ 2009: 449); *Хоть плетью высоки, только чести не лишай* (Даљ 2009: 449).

Један од кореспондената ових пословица у српском језику је *Чоек све дава за образ, а образ ни за шћо* (Карацић 1987: 305).

Као варијанте ове пословице, Ј. Ж. Гиљотен наводи следеће: *Све за образ а образ ни за шћа* (Гиљотен 1987: 110); *За образ даћу сваишћа, а образа (не дам) ни за шћа* (Гиљотен 1987: 73).

Као што је очигледно, ове пословице представљају варијанте Вукове пословице. Оне заједно чине деривацијске скупове са заједничким лексичким језгром (види у: Јовановић 2006 I: 263). У свакој од наведених пословица, које уједно потврђују и појаву пословичке синонимије, тематско (лексичко) језгро представља лексема *образ*, која се вреднује путем одговарајућих им-плицитних поређења. Наведене пословице, како у руском, тако и у српском језику, говоре о човјеку који је спреман за част и да погине, тј. и код руског и српског народа губитак части се сматра горим од саме смрти.

Вук Карацић је у својој збирци забиљежио велики број народних умотворина у којима је садржана лексема *образ*. Такође се овим умотворинама, које као главни тематски стожер садрже лексему *образ*, бавила и Јелена Јовановић (види у: Јовановић 2006 II: 63).

Сада ћемо навести пословице ексцерпиране из зборника Вука Карацића са лексемом *образ*:

1. *Бе је образ ѿу је и душа* (Карацић 1987: 98);
2. *Ко има образа има и душу* (Карацић 1987: 147);
3. *Ко у небо ѿљује, на образ му ѿада* (Карацић 1987: 161);
4. *Кад чоек нага се ѿљуне, на образ ће ѿасћи* (Карацић 1987: 134);
5. *Ко више себе ѿљује, на образ му ѿада* (Карацић 1987: 144);
6. *Пљуни врх себе, кад ли на образ* (Карацић 1987: 230);
7. *Не ѿори образ од сунца, већ од ѿошћенијех људи* (Карацић 1987: 190);
8. *Образ од образа сћиди се* (Карацић 1987: 215);
9. *Нишћа се с образом није измијешало* (Карацић 1987: 212);
10. *Ако је и доцкан, али је с образом* (Карацић 1987: 326);
11. *Чисту образу мало воде шћеба* (Карацић 1987: 305);
12. *Вода сваишћо ѿере до црна образа* (Карацић 1987: 70);
13. *Рука руку ѿере, а образ обадије* (Карацић 1987: 248);
14. *Од два лица образ не може бићи* (Карацић 1987: 332).

У пословицама 1 и 2 очигледна је веза моралних и емоционалних вриједности. Ове пословице говоре о томе да је моралан човјек истовремено

и добар човјек. Осим тога, уз прву пословицу, која садржи лексему *душа*, Карацић наводи и пословицу *Шћо је срамотија то је и ђрјехотија*, а уз другу пословицу Карацић упућује на још једну пословицу – *Ко се људи не сћиги, ни Боја се не боји*. У пословицама на које упућује Карацић заправо се истичу моралне вриједности – *пошћенење, сћиг и часћ*. У примјерима 3, 4, 5 и 6, које представљају варијанте, а које су проистекле из пословице *Ко у небо љљује, на образ му њага*, описан је однос човјека према друштвеним силама. О овој групи писала је и Јелена Јовановић, која сматра да се овим пословицама препоручује суздржаност у осуди јачих, тј. извјесна морална толеранција, чак прагматична беневоленност према сили (Јовановић 2006 I: 263). Уз пословицу *Ко више себе љљује, на образ му њага*, Карацић даје појашњење (*кад чоек срамотији која*), које налазимо и у *Речнику САНУ* – ко старијега, вишега, значајнијега од себе клевете, сам себе унижава (РСАНУ XVI 2001: 403). Слично објашњење уз пословицу *Кад чоек нага се љљуне, на образ ће њасћи* даје и Иван Димитријевић у својој докторској дисертацији: „Кад човек крене да чисти (пљуне) неког часнијег (вишег) од себе, сам се морално упрља, па на крају мора да пере (пљуне) себе” (Димитријевић 2015: 422). У пословици *Не ђори образ од сунца, већ од пошћенијех људи* садржан је глагол *ђрјети*, који заправо указује на лице које црвени, тако да у наведеној пословици, која говори о угледу, лексема *образ* упућује на осјећање стида. Пословицом *Образ од образа сћиги се*, како сам Карацић истиче, описује се велики стид или срамота. У пословицама *Нишћија се с образом није измијешало* и *Ако је и доцкан, али је с образом, образ*, који има јако морално значење, представљен је и као идеал који је изнад свих вриједности, он се не може поредити ни с чим. У примјерима 10, 11 и 12, у којима је присутан денотат *чистотија*, односно *чистћ*, јавља се лустративна течност у виду воде која представља вид симболичног очишћења од прљавштине, гријеха. У оквиру ове групе пословица прве двије се могу на неки начин сматрати антонимским, јер с једне стране имамо пословицу *Чистћу образу мало воде ѡреба*, која говори о часном човјеку чији је образ чист, а с друге стране, у пословици *Вога сващћо ојере до црна образа* говори се о злом, неморалном, непоштену човјеку (Карацић 1987: 70), црн образ се супроставља чистом образу. У пословици *Рука руку ѡере, а образ обадвије* истиче се „поштење као предмет колективне етике, односа индивидуе према другима, јер тек у садејству субјекта и његовог окружења, метафорички обеју руку, појединац стиче част, чист образ као награду за поштено делање; а да би до тог садејства (договора) дошло, нужно је да се обе стране ’умију’, прочисте, отарасе нечистоће” (Димитријевић 2015: 184). Последња пословица, *Од два лица образ не може бићи* говори о дволичности, тј. да човјек који је дволичан не може бити и поштен (РСАНУ XVI 2001: 403).

Овдје ћемо истаћи и мишљење Ане Пејановић да се фразеолошке јединице са лексемом *образ* могу сврстати у два опозитна низа. Она пише: „У једном се низу налазе оне фразеолошке јединице које одражавају друштвено

прихватљиво, пожељно понашање, идеал, оно за шта народ каже 'ваља се'. Други пак низ садржи јединице супротне семантике, а оне су одраз непожељног, неприхватљивог, анатемисаног, онога за шта народ каже 'не ваља се'" (Пејановић 2009: 410). У истом раду она разматра фразеологизме кроз три различите опозиције, и то као метафоре: бијело–црно, врх–дно, и меко–тврдо (Пејановић 2009: 410–412).

Опозиција бијело–црно. По мишљењу Ане Пејановић, ова опозиција је примарна и најважнија, јер се на њој заснива већи број фразеолошких јединица: од идиома, преко благослова и клетве који су у центру концепта, до изрека, пословица, узречица и заклетви (Пејановић 2009: 410). По њеном мишљењу, црн образ као крајња посљедица кршења етичких начела заједнице, који агенс може да стекне сам својим чињењем или нечињењем, или му неко други нанесе моралну штету, оскрнави достојанство, не мора такав остати једном за свагда (Пејановић 2009: 408–411).

Опозиција *бијело–црно* је заступљена и међу нашим примјерима: *Чистицу образу мало воде треба* (Карацић 1987: 305); *Благо добром чину и свијетлом образу* (Карацић 1987: 54); *Вода свакио ојере до црна образа* (Карацић 1987: 70); *Поцрнио му образ ка' и нишпа чоек* (Карацић 1987: 236).

Опозиција врх–дно. Ова опозиција је заступљена у идиому *Мейнутии образ под ноће* (Карацић 1987: 176) и пословици *Ко у небо љује, на образ му пада* (Карацић 1987: 161) и њеним варијантама *Кад чоек нага се љуне, на образ ће пасти* (Карацић 1987: 134); *Ко више себе љује, на образ му пада* (Карацић 1987: 144); *Пљуни врх себе, кад ли на образ* (Карацић 1987: 230).

Ослањајући се на *Речник САНУ*, Ана Пејановић у претходно поменутом раду наводи идиоме *бацати, мейнутии образ под ноће* и *образ ионе под очи*. Поред ових, она наводи примјер ексерпирани из зборника пословица Ђуре Даничића (*По му образ на земљу*) и ускочког речника Милије Станића (*Савијати образ под јузицу*). У вези са наведеним примјерима, она пише: „Занимљив је 'пад' образа по вертикали: од образа на висини, што је идеал, до образа који је пао на земљу (остали 'нивои' одређени су соматизмима: *очи, јузица, ноће*, који су фиксирани у саставу фразеологизама и илустрација су антропоцентричности језика)" (Пејановић 2009: 411).

Опозиција тврдо–мек. Ова опозиција је најчешће заступљена у идиомима и устаљеним поређењима. Устаљена поређења са овом опозицијом налазимо и у зборнику Карацића: *Кожа му је на образу као ђон* (Карацић 1987: 146); *Кожа му је на образу тврда као у вола* (Карацић 1987: 146); *Образ му је као ојанак* (Карацић 1987: 215).

Опозиција *тврдо–меко* заступљена је и међу изрекама које налазимо код Вука Карацића: *Девети чараја има на образу* (Карацић 1987: 17); *Мекообразној девојци тврдох до зуба* (Карацић 1987: 86).

Ове изреке разматрала је и Ана Пејановић, при чему закључује да прва наведена изрека, као и претходна устаљена поређења и идиом (*бити*)

гебела образа (ексцерпиран из *Речника САНУ*) стоје у антонимском односу са идиомом (*биџи*) *мека образа*. Што се тиче друге изреке, она сматра да је придјев *мекообразна* сложено-изведена ријеч од идиома (*биџи*) *мека образа* који има афирмативну семантику (Пејановић 2009: 411).

3.3. На основу речничког корпуса концептуализације значења лексеме *часџи*, за разлику од руског, у српском језику једно од значења лексеме *часџи* је чашћење, гозба, гошћење, као и част у виду дара, поклона у јелу, пићу или новцу које донесу званице на свадбу. О томе пише и Стана Ристић (2015: 158): „Концепт *часџи* као нешто конкретно чиме се указује част, развио се на основу метонимијског преношења апстрактног значења вредновања на пропратне поступке и предмете који су често допуњавали церемонијал уживања части.”

Иако у анализираним руским речницима *часџи* није приказана као гозба, дар, поклон, у пословицама руског језика концепт *часџи* добија посебно оличење при активирању обредних, односно ритуалних компонената. Једна од главних ритуалних компонената је *џосџоџримсџво*, које подразумева дочек гостију, одавање одређених почести, гошћење у оквиру богате трпезе, као и великодушан и љубазан однос према гостима. О томе свједоче следеће пословице: *Гостю почет – хозяйину честь* (Даљ 2009: 508); *Честъ гостю приложена, а убытку Бог избавил* (Даљ 2009: 509); *Встречай гостя не с лестью, а с честью* (Даљ 2009: 508); *Не спрашивают: чей, да кто и откуда, а садись обедать* (Даљ 2009: 512); *Про гостя хороше, а про себя поплоше* (Даљ 2009: 512); *Честно величать, так на пороге встречать* (Даљ 2009: 515); *Принимают, за обе руки берут да в красный угол сажают* (Даљ 2009: 508).

Да је ријеч о типично руским пословицама нарочито се види на основу последња два примјера. У једном од њих изражена је синтагма *на пороге встречать*, а иначе је за руску лингвокултуру општепознато да прави и гостољубиви домаћин сријеће госте на прагу. Последња пословица садржи руску реалију *красный угол*. У бројним речницима, а уопште и у свијету је познато да се под овом руском реалијом сматра просторија у којој се налазе иконе и сто, а за тим столом могли су да сједе само они који су заслуживали дубоко поштовање и част. У наведеним руским пословицама представљен је стереотип великодушног и гостопримног домаћина, а иначе је познато да је гостопримство „својствено менталитету балканских народа у чијим се културним традицијама прожимају елементи словенске и оријенталне културе дочекивања гостију и угошћавања, при чему посебно место заузима фрејм хране” (Милосављевић 2019: 45).

У српском паремиолошком фонду карактер срдачног гостољубивог домаћина осликавају пословице које углавном говоре о богатој трпези: *Кома не било овђе, не било му ниџе* (Караџић 1987: 89); *Као у кума на часџи (било сваџија досџа)* (Караџић 1987: 142); *Биће сваџија, као и на Божић (на џирџези)* (Караџић 1987: 53).

У паремиолошком фонду оба језика постоје пословице, контрадикторне наведеним, које говоре о негостољубивом домаћину: *Звали гостей, да посадили глодаць костей* (Даљ 2009: 404); *Звал на честь, а посадил на печь* (Даљ 2009: 447); *У него гостят четыре угла (никого)* (Даљ 2009: 516); *Дозвао ја на часѝ, а ѝосадио ја за ѝећ* (Карацић 1987: 89); *Звао ја на часѝ, а ѝосадио ја за ѝећ* (Карацић 1987: 89); *Дошли ѝосѝи да оѝлођу косѝи* (Карацић 1987: 94); *Дошао ѝосѝ на ѝолу косѝ* (Карацић 1987: 94).

Бавећи се концептом гостопримства у језичком сазнању српског народа, Тања Милосављевић пише о вези концепата *часѝ* и *ѝосѝоѝримсѝво*, у чијем се центру налази *ѝосѝ*, као централна фигура гостопримства, при чему она појам госта везује за „особу која долази коме у походе да проведе извесно време код њега, за лице које је позвано на обед или какву другу част, из чега произлази да је за носиоце српског језика прототип госта звани гост (*званица*), жељени гост коме се указује посебна част, обично у храни и пићу” (Милосављевић 2019: 45–46).

На основу претходних пословица можемо закључити да се у оквиру концепта *гостепрѝимство/ѝосѝоѝримсѝво*, које је у вези са концептом *часѝ*, у руском и српском језику могу издвојити лексеме које представљају субјекат и објекат гостопримства. У функцији субјекта у руском језику користи се лексема *хозяин*, а у српском језику тој лексеми одговара ријеч *домаћин*. Функцију објекта гостопримства у руском и српском језику имају лексеме *гость/ѝосѝ*, мада осим ове лексеме у српском језику постоје и следеће: *званица – приглашенный, званый гость; намерник – случайно пришедший, случайный гость; уѝез – незваный гость, пришелец* (Срѝске славе и верски обичаји 2003: 73).

Прототип *званоѝ ѝосѝа* у руском и српском паремиолошком фонду изражавају следеће пословице: *Желанный гость зову не ждет* (Даљ 2009: 505); *Зван ѝосѝован* (Карацић 1987: 108); *Зван као ѝошћен* (Карацић 1987: 108); *Зван ѝошћован* (Карацић 1987: 108); *Зван ѝрибран* (Карацић 1987: 108); *Кѝма нуђена као и чаићена* (Карацић 1987: 165).

За разлику од прототипа госта као званог, у руским и у српским пословицама је чешће заступљен стереотип *нежељеноѝ ѝосѝа*, што се не подудара са представом о гостољубивости словенског народа.

Незван гость, непасена и честь (Даљ 2009: 512); *Незванные гости гложут и кости* (Даљ 2009: 517); *На незвана гостя не пасена и ложка* (Даљ 2009: 515); *Бесстыжьего гостя из избы пивом не выгонить* (Даљ 2009: 448); *Незвану ѝосѝу мјесѝо за враѝима* (Карацић 1987: 192).

Осим наведених пословица, и у руској и у српској лингвокултури постоји негативна представа о незваном, злом госту, који се у оба језика поистовјеђује са крвним непријатељима руског, односно српског народа, тј. гост се у руском језику пореди са Татарином, а у српском са Турчином: *Незванный гость хуже Татарина* (Даљ 2009: 517); *Не вовремя (Не в пору) гость хуже*

Татарина (Даљ 2009: 512); *Нема зиме без вјейра, ни зла їосїа без Турчина* (Карацић 1987: 195).

4. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

С обзиром на то да руски и српски језик (а самим тим и народ) припадају истој онтолошкој заједници, да су доста слични, очекивало се да ће добијени резултати у оквиру нашег истраживања показати и велику сличност у погледу паремиолошког фонда посматраних двају језика. Ова претпоставка је већим дијелом и доказана. У оба језика постоје пословице које говоре колико је част, поштење и достојанство важно за припаднике једног или другог народа. С друге стране, познато је да Руси и Срби ипак живе у различитим социјалним и природним условима, имају различиту историју, културу, обичаје, те смо стога, у оквиру нашег истраживања, дошли до закључка да паремиолошки фонд наведених упоређиваних језика садржи и неке специфичности својствене само једном од тих језика. Сагледавајући пословице које улазе у концепт *часїї*, као главно обиљежје српског паремиолошког фонда (а самим тим и српског народа), уочили смо да је у пословицама изражено доминантно истицање и величање образа, који је представљен као идеал, као вриједност којој човјек тежи и за коју је спреман и живот да изгуби. У руском језику смо, насупрот овоме, нашли мали број пословица у овом значењу, и при томе уочили да достојанство и поштење различито доживљавају припадници различитих друштвених и социјалних сталежа. На основу анализираних пословица закључили смо да пословице које припадају концепту *їосїїойримсїїво* асоцирају са карактерно-моралним својствима личности као што су част, поштење, љубазност. Како у руским, тако и у српским пословицама заступљени су модели понашања и односа према званим и жељеним гостима с једне стране, и незваним, нежељеним с друге.

ИЗВОРИ

Гиљотен (1987): Ј. Ж. Гиљотен, *Срїскохрвайско-руски їаремиолошки речник*, предговор Радмило Маројевић, Београд: Славистички зборник.

Даљ (2009): В. И. Даљ, *Пословицы и поговорки русского народа*, Москва: Эксмо.

Карацић (1987): В. С. Карацић, *Срїске народне їословице* (приредио Мирослав Пантић), Београд: Просвета.

ЛЕКСИКОГРАФСКИ ИЗВОРИ

Даль (2007): В. И. Даль, *Толковый словарь живого великорусского языка*, в 4 т. Т. 4, Москва: ОЛМА Медиа Групп.

Кузнецов (2000): С. А. Кузнецов, *Большой толковый словарь русского языка*, Санкт-Петербург: Норинт.

Матешич (1982): J. Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb: Školska knjiga.

Ожегов, Шведова (2006): С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова, *Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеол. выражений*, Москва: [ИТИ Технологии].

РСАНУ XVI (2001): *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

РСЈ (2011): *Речник српског језика* (измењено и поправљено издање), Нови Сад: Матица српска.

САР (2006): *Словарь Академии Российской, 1789–1794*; в 6 т. Т.6 / РАН, Отделение лит. и яз., Моск. гуманитар. Инт-т им. Е. Р. Дашковой, Москва: МГИ им. Е. Р. Дашковой.

Скок (1971–1973): P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knj. prva, A–J, Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti.

РСРКЈ (1965): *Словарь современного русского литературного языка*, Т. 17, X – Я / АН СССР, Ин-т. рус. яз. / ред. Л. С. Ковтун, В. П. Петушков, Москва; Ленинград: Наука.

Ушаков (2000): Д. Н. Ушаков, *Большой толковый словарь современного русского языка*, Москва: „Издательство АСТ”.

Фасмер (1987): М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, Москва: Прогресс.

Шведова (2008): Н. Ю. Шведова, *Толковый словарь русского языка с включением сведений о происхождении слов*, Москва: Изд. Центр „Азбуковник”.

ЛИТЕРАТУРА

Апресјан (2006): Ю. Д. Апресян (отв. ред.), *Языковая картина мира и системная лексикография*, Москва: Языки славянской культуры.

Аскольдов-Алексејев (1997): С. А. Аскольдов, Концепт и слово, *Русская словесность: от теории словесности к структуре текста*, Антология, под. ред. проф. В. П. Нерознака, Москва: Языки русской культуры, 267–279.

Димитријевић (2015): И. Димитријевић, *Вербализација концепција части и поштења у српском језику*, докторска дисертација, Нови Сад.

Јовановић (2006а): Ј. Јовановић, *Књија српских народних пословица I*, Београд: Чигоја.

Јовановић (2006б): Ј. Јовановић, *Књија српских народних пословица II*, Београд: Чигоја.

Лихачев (1997): Д. С. Лихачев, Концептосфера русского языка, *Русская словесность: от теории словесности к структуре текста*, Антология, под. ред. проф. В. П. Нерознака, Москва: Academia, 280–287.

Милосављевић (2019а): Т. Милосављевић, Вербализација концепта част на језичкој слици света Куча, *Српско језичко и књижевно наслеђе на простиору данашње Црне Горе. Српски језик и књижевност данас*, Зборник радова са Другог међународног научног скупа одржаног у Подгорици 26–28. маја 2017, Подгорица: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори.

Милосављевић (2019б): Т. Милосављевић, Концепт гостопримство у језичком сазнању српског народа (на примерима из Вукове грађе), *Савремени шокови у науци о језику и књижевности*, Тематски зборник радова, књ. 2, Ниш: Наука и савремени универзитет 8, 43–57.

Пејановић (2008): А. Пејановић, Етнокултурни концепт род у *Горском вијенцу, Славистика*, књ. XII, Београд: Славистичко друштво Србије, 298–308.

Пејановић (2009): А. Пејановић, Етнокултурни концепт част у *Горском вијенцу, Гласник Одјелјења умјетности ЦАНУ*, књ. 27, Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности, 85–101.

Пејановић (2009): А. Пејановић, Концептуални статус лексеме образ у српској фразеологији, *Научни сасијанак слависта у Вукове дане*, 39/1, Београд: Филолошки факултет, 405–415.

Пејановић (2010): А. Пејановић, *Фразеологија Горског вијенца: Фразеолошки жанрови. Културни концепти. Руски преводи*, Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности.

Ристић (2015): С. Ристић, *Грамађички и књижевни аспекти лексичког значења*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Сикевић (1999): З. В. Сикевић, *Социологија и психологија националних одношених*, Санкт-Петербург: Издательство Михайлова В. А.

Српске славе и верски обичаји (2003): Шабац: Глас цркве.

Степанов (1997): Ю. С. Степанов, *Константы. Словарь русской культуры*, Москва: Языки русской культуры.

Терина (2007): С. В. Терина, *Древнерусский концепт честь и его языковая репрезентация в летописи „Повесть временных лет“*, дис. канд. филол. наук, Тольятти.

Ткаченко (2005): О. В. Ткаченко, *Феномен чести в европейской и русской культуре (философско-антропологический анализ)*, Ростов н/Д: Изд-во Северо-Кавказского научного центра высшей школы.

Светлана Ж. Бабовић

Университет Черногоории

Филологический факультет

Отделение русского языка и литературы

КОНЦЕПТ ЧЕСТИ В ПОСЛОВИЦАХ РУССКОГО И СЕРБСКОГО ЯЗЫКОВ

Резюме: Предметом этой работы являются русские и сербские пословицы, взятые из сборника русских пословиц В. И. Даля и сборника сербских пословиц В. С. Караджича, входящих в концепт *честь*, считающийся одним из важнейших

этнокультурных концептов в русской и сербской лингвокультуре. Для того, чтобы национально-специфические концепты были поняты и сопоставлены, надо наблюдать за ними как минимум в двух разных языках. Соответственно, основная задача данной статьи – реконструкция концепта чести и выявление лингвокультурологических особенностей в понимании чести у русского и сербского народов. Используя метод концептуального анализа русских и сербских пословиц, мы попытались указать на сходства и различия в понимании чести носителей русского и сербского языков, а поскольку анализ проводится на корпусе двух языков, мы использовали метод сопоставительного анализа. Конечная цель анализа – выявить лингвокультурологическую, а также эстетическую ценность русских пословиц и их переведенных корреспондентов и их место в лингвистической картине мира двух наблюдаемых близкородственных народов.

Ключевые слова: концепт, пословица, честь, лингвокультурология, микроконцепт, совесть.